

*Тищенко К. А.,**кандидат філологічних наук,
доцент кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету**Піскунов О. В.,**кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету*

ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ МОВИ В СТУДІЯХ О. М. СЕЛИЩЕВА

Анотація. У статті досліджено внесок О.М. Селищева у розв'язання проблеми джерел вивчення історії мови. Проаналізовано методологічні засади студій вченого. Встановлено, що відомий лінгвіст віддавав перевагу порівняльно-історичному методу. Основна увага приділяється тому, що в працях О.М. Селищева висновки ґрунтуються на поєднанні письмових спогадів із матеріалом сучасних діалектних даних. О.М. Селищев – це видатний лінгвіст, є автором низки робіт з порівняльної граматики слов'янських мов, історії російської мови, слов'янської палеографії та топоніміки. Вчений є одним із представників порівняльно-історичного методу. Його студії містять детальний аналіз джерел вивчення історії мови. Безперечно, дослідник зробив значний внесок у розвиток поставленого питання, про що свідчать дослідження сучасних лінгвістичних історіографів. Щодо питання джерел вивчення історії мови в працях О.М. Селищева писали В.В. Виноградов, В.А. Глушенко, І.М. Рябініна та інші. Ці автори проаналізували відповідні погляди О.М. Селищева на доцільність поєднання даних письмових спогадів із матеріалом сучасних діалектних даних під час вивчення історії мовних явищ. Водночас спеціальних праць, присвячених ґрунтовному вивченню тверджень ученого щодо проблеми джерел вивчення історії мови, у лінгвістиці немає. Сподіваємося, пропонована стаття заповнить цю прогалину. Метою статті є розкриття поглядів О. М. Селищева на джерела вивчення історії мови, установлення його внеску в дослідження зазначеної проблеми. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) розкрити погляди на джерела вивчення історії мови попередників і сучасників О.М. Селищева; 2) установити внесок ученого в дослідження проблеми джерел вивчення історії мови; 3) виявити, які твердження О.М. Селищева зберегли свою цінність для мовознавства ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Ключові слова: порівняльно-історичний метод, джерела вивчення історії мови, давні писемні пам'ятки, сучасні говори, реконструкція прамови.

Постановка проблеми. Як відомо, О. М. Селищев (1886 – 1942) – видатний мовознавець, автор низки праць з порівняльної граматики слов'янських мов, історії російської мови, слов'янської палеографії та топоніміки. Учений є одним із представників порівняльно-історичного методу. Його студії містять детальний аналіз джерел вивчення історії мови.

Без сумніву, дослідник зробив вагомий внесок у розробку порушеної проблеми, про що свідчать дослідження сучасних лінгвістичних історіографів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що стисло про джерела вивчення історії мови в працях О.М. Селищева писали В.В. Виноградов, В.А. Глушенко, І.М. Рябініна та ін. [1–4]. Цими авторами було проаналізовано й відповідні погляди О.М. Селищева на доцільність поєднання даних писемних пам'яток з матеріалом сучасних діалектних даних під час вивчення історії мовних явищ. Водночас спеціальних праць, присвячених ґрунтовному вивченню тверджень ученого щодо проблеми джерел вивчення історії мови, у лінгвістиці немає. Сподіваємося, пропонована стаття заповнить цю прогалину.

Метою статті є розкриття поглядів О. М. Селищева на джерела вивчення історії мови, установлення його внеску в дослідження зазначеної проблеми.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) розкрити погляди на джерела вивчення історії мови попередників і сучасників О.М. Селищева; 2) установити внесок ученого в дослідження проблеми джерел вивчення історії мови; 3) виявити, які твердження О.М. Селищева зберегли свою цінність для мовознавства ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. У студіюванні мовних явищ О.М. Селищев надавав перевагу порівняльно-історичному методу. За його словами, «попередньо повинен бути виконаний порівняльно-історичний аналіз мовних даних по відношенню до окремих слов'янських груп, повинні бути відбудовані їхні мовні стани в давніші часи, відбудовані на основі порівняльно-історичного вивчення даних, витягнутих (знайдених) із сучасних діалектів та з пам'яток письмових із запозичених слів» [5, с. 305]. Необхідно, на його думку, мовознавцю не тільки займатися «порівнянням одних результатів мовних процесів, а для окремих явищ попередньо розкрити кожен із цих процесів в його часовому проходженні і географічному розповсюдженні» [там же].

В.В. Виноградов віддає данину О.М. Селищеву в його роботі новаторського методологічного принципу, згідно з яким «схожі риси двох діалектичних груп можуть представляти явища паралельні, незалежні в своєму розвитку» [1]. Звідси випливає те, що схожі риси діалектичних груп не є завжди спорідненими і тому немає жодної необхідності виводити ці групи з одного джерела.

У О.М. Селищева мета дослідження – вивчити «носіїв мови, долю їхнього культурно-історичного і соціального життя і відображення цієї долі в мовному житті. І, звичайно, взаємодія різних народів, їхній взаємний вплив необхідно враховувати досліднику, історичну мову» [10].

О.М. Селищев убачав одну із головних задач мовознавства у «вивченні мовних взаємодій різних суспільних і етнічних груп» [9, с. 36]. Пояснюючи певні мовні зміни, О.М. Селищев апелював до іншомовних впливів. Так, дослідження явищ «сокання» і «шокання» у слов'янських мовах приводить мовознавця до думки про можливий італійський, німецький, грецький вплив. Поява шиплячих і свистячих приголосних мовознавець пояснює впливом сусідніх польських говірок [11, с. 736].

Як зазначає В.В. Виноградов, О.М. Селищев не був прихильником швидких реконструкцій, реконструкцій, які не мають фундаментального попереднього накопичення мовного матеріалу [1, с. 35]. Мовознавець, продовжуючи бодуєнівські традиції, з недовірою ставився до деяких реконструкцій О. О. Шахматова [7, с. 183–184]. За словами О.М. Селищева, в історичному дослідженні російської мови «не зроблено ще всієї необхідної попередньої роботи по вивченню окремих джерел і окремих питань, – роботи яка б відповідала сучасним лінгвістичним вимогам». І в цьому аспекті О.М. Селищев вже продовжує традиції О.О. Шахматова, звертаючись в дослідженнях до поєднання писемних пам'яток з даними живих говірок [8] – «різностороннє дослідження мови пам'ятників в руської писемності і систематичний опис сучасних говірок...служать основою історичного дослідження російської мови [там же, с. 175].

О.М. Селищев, за словами В.В. Виноградова, велику увагу приділяв фізіологічній стороні (природі), субстанції мови [1]. Теоретично в цьому аспекті ця діяльність була продовженням традицій молодогограматиків, І.О. Бодуена де Куртене, П.Ф. Фортунатова, О.О. Шахматова. На думку О.М. Селищева, студіюючи те чи інше мовне явище, «необхідно враховувати значення, яке належить в мові окремому слову і його частині, його способу вимови, емоційно-експресивний фактор в мовному потоці, редуцію слова і його частин, редуцію, обумовлену значенням частини форми в деяких категоріях (кінець слова) або частоти використання слова і загальновідомістю його (слова – *О. П., К. Т.*) [7, с. 181].

При поясненні деяких мовних явищ О.М. Селищев звертався до явища аналогії. Так, досліджуючи історію форм без *-т, -ть* в словах типу *nese, vede*, яка відбулася хронологічно після втрати кінцевих *ъ, ь*, мовознавець пояснює впливом аналогії [там же].

О.М. Селищева не можна вважати прибічником реконструкції прамов. О.М. Селищев піддає критиці методу дослідження представників Московської школи студіювати витоки споріднених фонетичних явищ до періоду прамовної єдності. Загалом не заперечуючи рух схожих мовних явищ із єдиного першоджерела, мовознавець підкреслює, що «у подальшому житті відбувався рух цієї системи в тому ж напрямку, хоча групи могли не бути в цей час в близьких зв'язках одна з іншою» [9, с. 176]. Підтвердження цього тезису можна ілюструвати історією асиміляції приголосних *зj* в сибірських говірках в словах типу *свин'н'а, ноч'ч'у*. Аналогічний процес можна спостерігати на півдні і заході в українській і білоруських мовах. За словами О.М. Селищева, цей процес відображає те загальне, що було закладено в спільнослов'янській мовній системі:

«Всі слов'янські мови пройшли стадію асиміляції приголосних *зj* перед голосним [6, с. 57].

Як ми вже зазначали, О.М. Селищев дослідив історію асиміляції приголосних *зj* в сибірських говірках в словах *свин'н'а, ноч'ч'у*. Походження цього мовного процесу, на думку мовознавця, було закладено в спільнослов'янській мовній системі. Але цей процес розходження діяв, звичайно, незалежно і в українській і білоруських мовах. Причому цей процес відбувався в цих мовах еволюційно і поетапно. За словами лінгвіста, «Південна і західна слов'янщина пройшли в подальшу стадію: спрощення артикуляції цього м'якого (палаталізованого) приголосного: обертається звичним для даної мови м'яким приголосним без особливого, більш довгого утворення. На сході слов'янщини, в російській мові, також були пережиті різні стадії цього процесу в судьбі сполучень: приголосний + *j* + гол. [там же, с. 57].

Історики мовознавства підкреслюють, що студії О.М. Селищева мають певний системний характер [1] і зазначають про певний вплив Ф. де Сосюра, І.О. Бодуена де Куртене. На думку О.М. Селищева, «усе повинно бути спрямовано до відповідної побудови мовної системи, мовного стану, характерного даній суспільній групі в даний період часу, і тих відхилень, що намічаються, які розвиваються всередині цієї мови» [6, с. 34].

Висновки. Проведене дослідження показало, що тези О.М. Селищева щодо розв'язання проблеми джерел вивчення історії мови, без сумніву, зберегли свою цінність для мовознавства ХХ ст. – початку ХХІ ст. У концепції вченого виділено такі джерела вивчення історії мови, як дані сучасної мови в сукупності її говорів і матеріал давніх писемних пам'яток. О.М. Селищев не ставив питання про пріоритетність того чи іншого джерела вивчення історії мови, а наголошував на тому, що ґрунтовні висновки можна одержати лише за умови поєднання цих джерел.

Перспективи подальших розвідок ми вбачасмо у фронтальному поглибленому вивченні студій О.М. Селищева, присвячених історії слов'янських мов на різних рівнях.

Література:

1. Виноградов В.В. Проф. А.М. Селищев как историк русского языка. Докл. и сообщ. филол. ф-та Моск. ун-та. Москва, 1947. Вып. 4. С. 31–50.
2. Глушенко В.А. Порівняльно-історичний метод в українському та російському мовознавстві ХІХ ст. – 30-х рр. ХХ ст. : монографія / за ред. В.М. Бріцина. Слов'янськ, 2017. 255 с.
3. Глушенко В.А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. ХІХ ст. – 20-і рр. ХХ ст.) : монографія / за ред. О.Б. Ткаченка. Донецьк, 1998. 222 с.
4. Рябініна І.М. Джерела дослідження історії мови в українському та російському мовознавстві ХІХ ст. – 30-х рр. ХХ ст. : монографія / за ред. В.А. Глушенка. Слов'янськ, 2011. 174 с.
5. Селищев А.М. [Рецензія] на книгу Н. Дурново. *Очерк истории русского языка*, Москва, 1924. Изд. II отд. Акад. Наук. Т. XXXII, 1927. 305 с.
6. Селищев А.М. Забайкальские старообрядцы. Иркутск, 1918. 81 с.
7. Селищев А.М. Критические заметки по истории русского языка. *Избранные труды*. Москва : Просвещение, 1968. С. 183–184.
8. Селищев А.М. Очерки по македонской диалектологии. Казань, 1918. Т. 1. 284 с.
9. Селищев А.М. Русские говоры Казанского края и русский язык у чуваш и черемис. К изучению культурно-языковых

взаимоотношений в Среднем Поволжье. *Ученые зап. Казан. ун-та. Сер. Филология. Ин-т языка и лит-ры.* Лингв. секция. Москва, 1927. Т. 1. С. 36–72.

10. Селищев А.М. Русский язык у инородцев Поволжья. *Slavia*. Praha, 1925. Ч. 1. Вып. 4. 297 с.
11. Селищев А.М. Соканье и шоканье в славянских языках. *Slavia*. Praha, 1931. Вып. 4. С. 736.

Tyshchenko K., Piskunov O. Sources of language history studying in the studies of O.M. Selyshchev

Summary. The article investigates the contribution of O.M. Selyshchev in solving the problem of sources of studying the history of language. The methodological principles of the scientist's studios are analyzed. It is determined that the famous linguist preferred the comparative historical method. The main attention is paid to the fact that in the works of O.M. Selyshchev the conclusions are based on the combination of written memoirs with the material of modern dialectal data. O.M. Selyshchev is an outstanding linguist, author of a number of works on the comparative grammar of the Slavic languages, the history of the Russian language, Slavic paleography and toponymics. The scientist is one of the representatives of the comparative-historical method. His studios contain a detailed analysis of the sources of studying the history of language. Undoubtedly, the researcher made a significant contribution to the development of the issue raised, as

evidenced by the research of modern linguohistoriographers. The issue of sources of studying the history of language in the works of O.M. Selyshchev was written by V.V. Vynogradov, V.A. Glushchenko, I.M. Ryabinina and others. These authors analyzed the corresponding views of O.M. Selyshchev on the expediency of combining the data of written memoirs with the material of modern dialectal data during the study of the history of speech phenomena. At the same time, there are no special works devoted to a thorough study of the scientist's assertions regarding the problem of sources of studying the history of language, in linguistics. We hope the article will fill this gap. The purpose of the intelligence is to reveal the views of O.M. Selyshchev on the sources of studying the history of language, establishing its contribution to the study of this problem. The conducted research showed that the theses of O.M. Selyshchev concerning the solution of the problem of sources of studying the history of language, without a doubt, preserved their value for linguistics of the twentieth century – beginning of the XXI century. We can see the prospects for further exploration in the frontal in-depth study of O.M. Selyshchev's studios devoted to the history of Slavic languages at various levels.

Key words: comparative-historical method, sources of language history studying, ancient written memorials, modern dialects, reconstruction of the parent language.